

Dolgok és migránsok

Daniel Miller: *Stuff*. Cambridge: Polity Press. 2012 [2010]. 169 p.,
Sandra H. Dudley: *Materialising exile*. . New York – Oxford:
Berghahn Books. 2010. 188 p.

1. Miller és Dudley könyve egyaránt a tárgyak, az emberek és az antropológia kapcsolatáról szól. ¹ A szerzők mindketten annak a viszonylag új megközelítésnek egy-egy képviselői tehát, mely a mindennapi tárgyakat visszaemeli az antropológiai érdeklődés középpontjába. Mindkét szerző annak az álláspontnak a híve, hogy a hétköznapi kultúra és társadalom vizsgálata és értelmezése lehetetlen anélkül, hogy ne néznénk meg ezen belül a tárgyak szerepét. Közös bennük még az is, hogy mindketten foglalkoznak a tárgyi kultúra és a migránsok közötti kapcsolattal is. Ennek keretében mindketten nagy jelentőséget tulajdonítanak az otthon, a hely fogalmának és szerepének. Eltérő azonban a földrajzi érdeklődésük, életkoruk és éppen ezért számos tekintetben a megközelítési módjuk is. Miller tagadhatatlanul klasszikusnak számít e területen, Dudley szinte a legújabb hullámhoz tartozik. Miller egy hosszú kutatói út után megállapodni látszik, aki leszűri eddigi vizsgálatainak tanulságait, Dudley még kísérletezik, igyekszik a lehető legtöbb oldalról ötleteket és modelleket gyűjteni a kutatásaihoz.

A dolgok

2. Ha valaki régóta és sok jót ír, előbb-utóbb megkeresi valamelyik kiadó, hogy állítson össze egy válogatott kötetet az addig megjelent írásaiból. Daniel Miller, a *material culture studies* egyik alapító atyja, az University College London antropológiaprofesszora sem lepődhetett meg túlságosan, mikor a Polity Press ilyen kéréssel állt elő. Ám Millernek szintén volt egy kérése: válogatás helyett sokkal inkább szeretné újragondolni eddigi kutatásait, és ennek a folyamatnak az eredményeit papírra vetni. Mindezt természetesen nem egyfajta lezárásnak szánta, hanem egy köztes állomás adta lehetőségeknek a korábbi kutatásokra való reflexióra.
3. A kötet természetesen így sokkal lassabban készült el, de az olvasó ezt minden bizonnyal meg tudja bocsátani. Az eredmény ugyanis jóval élvezetesebbé vált. Egy-egy ilyen jellegű újragondolás, ha nem sajnálja rá az ember az időt, lehetőséget ad arra, hogy távolabbról, elengedettebben nézzünk a korábban fókuszba került témákra, megközelítésekre, helyzetekre, eredményekre.
4. Ha nem számítjuk az előszót, ahol Miller a saját kutatói világát jellemzi, a könyv öt fejezetből áll, mindegyik a tárgyi kultúra egy-egy hangsúlyos területét tárgyalja. A szerző szándékosan nem az anyagi kultúra kutatását igyekezett összegezni, hiszen az ilyen jellegű kutatások java része meg sem említődik a munkában, hanem kifejezetten a saját eredményeit próbálta rendszerezni, újragondolni. Természetesen azok a hatások vagy továbbgondolások, melyek a munkásságával közvetlenül összefüggnek, megjelennek a kötetben is. Nagyjából ötven kutató nevét találhatjuk meg az összevont név- és tárgymutatóban (csak a köszönetnyilvánításban szinte ennél több név szerepel). Talán oa műfajhoz igazodik az is, hogy önálló irodalomjegyzék helyett az idézett művek csak a jegyzetekben szerepelnek.
5. A könyv célja tehát világos: az, hogy bevezesse az olvasót a több mint harminc év során megjelent több tucat könyv és több száz tanulmány mögött található kutatói világba, a dolgok antropológiai tanulmányozásának világába. Egy olyan világba, melyben Miller minden, csak nem megszokott. A könyv címe sem a mára már divatossá vált többsoros leírás. Egyszerűen annyi: *Stuff*, azaz nagyjából: *Dolog*, bár magyarul nehezen adható vissza megfelelően a szó teljes, gazdag jelentéshálójára.

6. Miller célja kutatásai során mindvégig az volt, hogy felhívja a figyelmet a világ és az emberek anyagi valóságára, megjelenési formáira, valamint hogy beemelje ezeket a szociálanropológia tárába mint egyenjogú témákat. Miller ebben a vonatkozásban valóban úttörő, a tárgyak, valamint a társadalom- és kultúratudományokon belül a materialitás iránt tapasztalható új érdeklődési hullám legelején kezdett el hétköznapi tárgyainkkal foglalkozni. Ez a fajta szemlélet tehát Miller nélkül hiányos volna. Megközelítése saját megfogalmazása szerint dialektikus, azaz a szubjektum és az objektum (a tárgy) közötti határvonalat igyekszik átlépni. Másképp megfogalmazva Miller elméletében a tárgyak, dolgok és a személyek egymást konstituálják egy folyamatos oda-vissza hatás révén.
7. Természetesen Miller jól ismeri azokat az antropológusokat, akik szintén ebben a megközelítésben foglalkoztak, illetve foglalkoznak a kulturális dolgokkal, hozzájuk való viszonyát röviden tisztázza is könyvében. Megemlíti például Latourt, Gellt, Tilleyt és Ingoldot egyaránt (akik egy kivételével valamennyien britek, és valóban kihagyhatatlanok egy ilyen típusú kutatási keretből), valamint hangsúlyozza a saját nézetétől eltérő kiindulópontjaikat is (75., 76. p.). Ez részben az anyagnak (matériának) tulajdonított különböző mértékű figyelemből, részben a tárgyak és a személy közötti választóvonal többé-kevésbé radikális elutasításából áll. Miller szerint e megközelítések együtt adhatnak kellően széles körű háttérrel a vizsgálódáshoz. Goffman, Gombrich és Pierre Bourdieu, akiket bizonyos tekintetben és nem egyforma mértékben a saját maga elődjeinek tart (49–58. p.), illetve a kortárs Nancy Munn konkrét kutatásainak tanulságaira az előzőeknél jóval több időt és oldalt szán (64–68. p.), mint ahogyan a téma nem antropológiai háttérének ismertetésére is (Marx, Hegel, Simmel). Szintén nem feledkeznek meg arról sem, hogy röviden és személyes hangon ismertesse azt a szakaszt, amikor doktoranduszként elkezdett foglalkozni Indiában a tárgyak és az emberek viszonyával (44–48. p.). Miller nem felejt el hangsúlyozni azt sem, mennyire távol állnak tőle például azok a nevek és ideák (Deleuze, Guattari, Lacan), melyek fogalmi világának lehorgonyzása a hétköznapi társadalmi gyakorlatba számára túlságosan nagy feladatnak látszik. A szerző javíthatatlanul antropológus abban az értelemben, hogy számára az elmélet egyfajta kiindulópont, melyet minden egyes esetben szembesíteni kell a empirikus esetekkel. Ez a fajta dialektika az, melyen Miller módszertana alapul.
8. Miller könyvének talán a legizgalmasabb fejezete a *Houses: Accomodating Theory* ([*Házak: Az elmélet elhelyezése*] 79–109. p.). Az általa korábban tárgyalt öltözettematikához képest az *otthon*: a ház, lakás jóval politikaibb, azaz hatalommal teltebb, ezért még több aspektusból is elemezhető. Az otthon fogalma egyben alkalmat ad számára, hogy az elmélet hazahozatalát, a földre való levitelét mint folyamatot szemléltesse. Az otthonról szóló fejezetben találjuk talán a legmarkánsabb példákat a migránsok anyagi kultúrájával való foglalatosságra is. Miller a fejezetben számos egyedül vagy diákjaival végzett vizsgálatára utal példaként.
9. A ház és az ember kapcsolata kiváló példa Miller számára, hogy megmutassa, miként hozza létre, határozza meg egymást dolog és személy. A ház olyan valami, amely eleve meghatározza a benne lakók életét. Adottság, mely hat a lakóira, olyan valami, amelyet nem lehet megkerülni vagy egyszerűen lecserélni. A ház képes ellenállni bizonyos átalakításoknak, korlátokat állít fel számunkra, dolgokat tesz velünk. Ebben az értelemben beszélhetünk a tárgyak, dolgok ágenciájáról (94. p.), és ebben az értelemben több egy ház egy öltözetnél. Egy ház önállóbb, függetlenebb egy nadrágnál vagy kabátnál. Miller több kutatási példát idéz arra vonatkozóan, mennyire dinamikus a kapcsolatunk a saját otthonunkkal, házunkkal, lakásunkkal, mikor igyekszünk hatni rá, változtatni rajta (99. p.). Minden ilyen esetben újra és újra létrehozunk magunkat mint személyt az adott dolog révén. Miller itt felhívja a figyelmünket, hogy a bemutatott példákat könnyen triviálisnak érezhetjük, akárcsak az anyagi kultúra nem kevés vizsgálatát. Ám minden konkrét példa könnyen beilleszthető egy-egy általánosabb elméleti keretbe, érvel Miller. Egy önálló alfejezet ezt igyekszik bemutatni a karib otthonok tanulmányozásával (99–109. p.). Ebben a részben merül azután bele úgy igazán a dolgok, tárgyak és a migránsok kapcsolatának elemzésébe. Miller két nagyobb lélegzetű vizsgálatára támaszkodik eközben, melyet Trinidadon és Jamaikában végzett – két évtized során.

10. Miller kutatásának egyik nagy előnye, hogy ő a karib-szigeteki lakók tárgyi világát – alapvetően a házra, a lakásra összpontosítva – végigkísérte a kiindulóhelyen, az angliai migrációs években, majd a visszatérés után újból. Módszertanilag az otthoni berendezéseket, azok összetételét, elteréseit és rétegeit vette számba nagyszámú minta alapján. Ezt megismételte az Angliába költözött csoport esetében, azután megvizsgálta, hogy miként változott meg a hazaköltözöttek otthona – mind az angliai, mind a korábbi karib változathoz képest. Miller az otthonok tárgyait igyekszik a helyi értékrendhez viszonyítva értelmezni, majd ezt az értelmezést megpróbálja kiterjeszteni a Karib-szigetek lakóinak járműveire, illetve végső otthonára, a sírokra is – számba véve az ezek között megfigyelhető összefüggéseket, hasonlóságokat. Végig hangsúlyozza kutatásai során, hogy a ház egyfajta alapegység az emberek és tárgyak közötti kapcsolatban. Nemcsak a tervezés és egységesítés helyszíne, hanem a tárgyak és emberek közötti küzdelem terepe is (85. p.).
11. Daniel Miller az antropológiai anyagi kultúra és a migránsok tárgyi világának megkerülhetetlen alakja, hosszú kutatási múlttal, számos és gyakran hosszú időszakot felölelő esettanulmánnyal, több elméleti összefoglalással. A szimbolikus antropológia felől érkezett, az évek során egyre erőteljesebben hangsúlyozta a tárgyak és az emberek egymást létrehozó szerepét, ebben egyfajta radikálisabb szemiotikai szintet ért el. Ez az összegző könyve segít eligazodni gazdag munkásságának összefüggéseiben, megkönnyíti egyes munkáinak értelmezését, egymáshoz való viszonyának áttekintését.

A menekültek

12. Dudley könyve rendkívül jól használható a migránsok és az anyagi kultúra kapcsolatának kutatásakor. Bár menekültekkel foglalkozik, azaz a migráció egy sajátos változatának képviselőivel, csaknem valamennyi felvetett szempontja jól alkalmazható egyéb olyan vizsgálatra, mely a helyváltogatással és ennek a tárgyi világunkra tett hatásával foglalkozik. Dudleynek ez az első összefoglaló, nagyobb lélegzetű munkája, melyet a burmai karen menekültekkel való hosszú (tíz évet felölelő) és többször megismételt kutatása során írt. A korábbi munkái részben a diszsertációjából, részben az adott témában írt tanulmányaiból tevődnek össze.
13. Sandra Dudley 1996 óta dolgozik thaiföldi táborokban élő, Burmából érkezett karen menekültekkel. A témából írta meg doktori értekezését 2001-ben, melyet a University of Oxfordon védett meg. Oktatott Oxfordban, Norwichban, dolgozott muzeológusként a Pitt Rivers Múzeumban. Jelenleg a University of Leicester-en tanít múzeummal és tárgyi kultúrával foglalkozó kurzusokat. A Pitt Rivers Múzeum számára nagyobb számban gyűjtött mai thaiföldi textíliákat. Több általa szerkesztett könyv foglalkozik a múzeumi tárgyakkal.
14. Dudleyt egyaránt érdeklik a múzeumi tárgyak, illetve a tárgyak világa a menekültek világában. A *menekültek* és tárgyi világuk kapcsolatának antropológiai vizsgálata valóban újszerű, nagyon kevés előzménnyel rendelkező terület, amit Dudley maga is hangsúlyoz. A fő kérdés számra az, hogy mit jelent menekültnek lenni a maga tárgyi, anyagi és érzelmi értelmében. Miként próbál egy menekült egy számára leginkább megfelelő otthont kialakítani, és ez hogyan viszonyul folyamatosan az elhagyott otthonához. E témakör tanulmányozásához Dudley igyekszik a legszélesebb körben módszertani és elméleti fogódzókat találni, melynek kerete óhatatlanul túllép az antropológián, felhasználva a régészet, a geográfia és a filozófia eredményeit is. A menekültlét megragadásakor kikerülhetetlennek látja személyes, társadalmi-kulturális, érzelmi és fizikai aspektusok mindegyikének figyelembevételét. Dudley felhívja a figyelmet arra, hogy bár a menekültlétet mint kényszer migrációt a korábbi szakirodalom a kulturális identitás elvesztésével írta le, ma úgy látjuk, hogy a menekültek új világának szerves részei a korábbi helyekhez kapcsolódó értékek, emlékek, imaginációk (9. p.).

15. Nagyon tanulságos és jól használható az az elméleti keret, melynek segítségével Dudley értelmezi a (karen) menekültek és tárgyi világuk viszonyát. A kiindulópont egy fenomenológiai jellegű megközelítésmód, mely a testet, az észleléseket, a környezetet és az érzelmeket helyezi a középpontba. Dudley abból indul ki, hogy egyetemes emberi szükségletünk, hogy egy adott helyen – a lehetőségek függvényében – „jól” érezzük magunkat. Törekszünk tehát arra, hogy ennek megfelelően rendezzük be környezetünket, fizikailag, érzelmileg, kognitívan egyaránt. Ebben a folyamatban kulcsfontosságú a korábbi otthonhoz való viszony, mely a vizsgált helyzetben térben és időben is távol van. Ez a kapcsolat meglehetősen összetett jellegű, melyben egyszerre van jelen a múlttól való emlék, imagináció és észlelés. Ugyancsak alapvető szerepet játszanak ebben a környezetünkben lévő tárgyak – a legszélesebb értelemben, vagyis idetartoznak a fotók, a táj, az ételek stb. egyaránt. Az értelmezésben előkerül az utazás jelensége is, az ezekkel kapcsolatos narratívák, érzelmek elemzése.
16. A könyv két egyenlő nagyságú részre osztható. Az első a tárgyak és a menekültek viszonyának kontextusával foglalkozik. Itt esik szó az alkalmazott módszerekről, a kutatás körülményeiről, a vizsgált helyszínekről, a menekült karenek helyzetéről, csoportjairól, a thaiföldi menekülttáborok körülményeiről, az érkezésről, a határátlépésekről, a thaiföldi hatóság szerepéről, a menekültlét testi, tárgyi és érzelmi megnyilvánulásairól. A menekült karenek politikai, társadalmi hátterét bemutató fejezet határozottan tanulságos lehet módszertanilag és elméletileg is az etnicitással foglalkozók számára.
17. A könyv második felében Dudley a múlt, az otthon és a jelenlegi állapot, a hely, az identitás összetett kapcsolatával foglalkozik, ügyesen mozogva az általánosítások és a konkrét esetek, megfigyelések útvesztőjében. Két nagyobb fejezet foglalkozik az aktuális és a korábbi otthon kapcsolatával – adott témák (öltözet, rítus, ház, táj) mentén mozogva. A múlttal való kapcsolat megjelenési formáit az öltözet legkülönbözőbb aspektusú elemzésével (hagyományos viselet szerepe és kérdése, az öltözettel kapcsolatos konfliktusok, a viselet változása a menekültidőszakban), valamint az éves karen rítus szerepének vizsgálatával írja le. A ház jelenségének és fogalmának segítségével Dudley egy önálló fejezetben foglalkozik a tárgyak, a tájak és a testek észlelésével, a hely és a tér kulturális kisajátításának összefüggéseivel, ami a menekültek esetében együtt jár a távoli és a közeli, a múltbeli és a jelen lévő közötti viszony kérdéseivel.
18. Az utolsó fejezet összegzi a korábbiakban körüljárt területeket, fogalmakat és összefüggéseket. Megpróbálja tisztázni azokat a módokat, ahogyan a karen menekültek megfogalmazzák, reprezentálják, manipulálják és kezelik a tárgyakat, rítusokat, a valódi és metaforikus tereket és tájakat, a múltat és jelent. Itt Dudley még egyszer összefoglalja az otthon fogalmának szerepét és jelentőségét, az emlékezettel, az idővel és a térrel való kapcsolatrendszerét. Foglalkozik a változás és a folyamatosság kérdéseivel a menekültek és az idő kontextusában, és kitér a helyválttatás és az esztétikum problematikájára is.

Összegzés

19. Amennyire Miller könyve visszatekintő jellegű, azaz egy egész életmű alap gondolatait és azok változásait igyekszik újragondolni, most már egyfajta távolságból, annyira előrenéző Dudley munkája. Általában a migránsok, konkrétan a menekültek és tárgyi világuk kapcsolatának vizsgálatában az egyik legmélyebb munka az utóbbi időben. Akit a hely, test, tárgyi világ, környezet, táj és identitás kérdései foglalkoztatnak, biztosan talál benne valami újat. A könyv fenomenológiai megközelítése egyszerre erőssége és gyengesége: az adott irányzaton belül rendkívül világos és alapos az elemzése, a fogalmak használata, viszont ennek az az ára, hogy a tárgyi világ kutatásának egyéb lehetséges megközelítései nem kaphattak komolyabb szerepet.

JEGYZETEK

1 Az ismertető a *Bevándorlóközösségek tárgykultúrájának vizsgálata Budapesten* (K 84286) című OTKA-kutatás keretében készült el.

IRODALOM

DUDLEY, SANDRA, ED.

2010 Museum materialities: Objects, engagements, interpretations. London – New York: Routledge.

2012 Museum objects. Experiencing the properties of things. London – New York: Routledge.

MILLER, DANIEL

2008a Migration, material culture and tragedies: Four moments in Caribbean migration. *Mobilities* 3(3):397–413.

2008b The comfort of things. Cambridge: Polity Press.